

1 - 85<sup>+</sup> = 86

A3/3/21 Core  
 Traditional chieftainship of  
 and chief of the  
 25 pp. 1-18-0  
 PP. 1-85  
 24 NOV 1949  
 the Vilakazi  
 K13/21 85 pages  
 F.M. Vilakazi  
 K13/21 (57) 843<sup>1/85</sup>  
 +1  
 86

1. **Zisho**  
 Amanzi azwiwa ngoboko:- kusho  
 ukuthi into wogale uyhlale hande  
 uyenze nona uythathe.
2. Iso livela umfula ngewele:- kusho  
 ukuthi umuntu ubuka aye akw  
 ke nalapho kungasafanele.
3. Kawwelwa umfula ngewele:-  
 kusho ukuthi ungawazi amazwi  
 abadala wethola ingozi.
4. Umhawa usuka esweni:- kusho  
 ukuthi umuntu ubona ngame  
 hlo bese uyahawukela.
5. Liphoshwa libekile:- kusho ukuthi  
 umuntu udidwa into aya  
 zayo.
6. Ikhotha eyikhothayo:- kusho ukuthi  
 kusizwana kabubili, nawe  
 siya shusizayo.
7. Kuhlomishwana kabili:- kusho ukuthi  
 nawe hlonipha shuhlomiphayo.

- 8 Imikhombe iyenanana:- kusho w  
kuthi umba weboleka umuntu  
inali noma yini uyazibekela naye  
puthi wokusiza umba ukhaki.
- 9 Ukubona kanye ukubona kabili:-  
kusho ukuthi angusenakupinda  
ngiyenze into eyingalena, ngibone  
ngibonile.
- 10 Zala bantu ziye ekantwini:- kushi  
wo yintombini ngoba ziyabala  
abanye zigama abanye puthi  
ayikhali.
- 11 Akukho utombi yogana myamezane  
kusho ukuthi noma intombi  
isaliwakazi kodwa iyawuthola  
umindwezeshele iyazithola puthi.
- 12 Imbila yeswela umida ngo kw  
layela:- kusho ukuthi wocw  
kuma nzenze unganaki  
abantu, ungathumeli.
13. Akukho gile lixholtha emhlant:-

- Kusho ukuthu nomo ungaye w  
hlakaniphe ungeke wekhulu bo  
nke abantu.
- 14 Igiti beliso ngamanye amagili:-  
Kusho ukuthi nawe iligili kodwa  
amanye amagili ayakwehlula.
- 15 Ubudwisi obuhle obuhamba nga  
bubili:- Kusho ukuthi kuhle  
ukuba nomngane oyokusiza na  
we akuvusi entweni ethiyeni.
- 16 Indlu yezagu iyanelwa:- Kusho w  
kuthu kubisi ukuyilisa nokuyikhul  
khumeza.
- 17 Ayungangamomo:- Kusho ukuthi  
umuntu ungamubona ekhulu  
na ngomomo uye umesabe  
kanti akavambuka.
- 18 Idla ngokugqira:- Kusho ukuthi  
umuntu ukuzo aphumelele  
ngiwa amasw akhe. ungedle  
lutho nysithutha.

- 19 Okwahlhula amadoda kuyabikwa:-  
kusho ukuthi into uma sephile  
le ibandla iyabatsheya.
- 20 Indlela ibuywa kwabaphambili:-  
kusho ukuthi izimpando zokuphi  
la kulombhaka umuntu uyithola  
kwabadala.
- 21 Inyathi ibuywa kwabaphambili:-  
kusho ukuthi abantwana umthetho  
bawu thola kubantu abadala.
- 22 Injubo ithungelwa ebandla:- kusho u  
kuthi uma umuntu enodaba shu  
thili ulubeka ebandla aqwele a  
madoda.
- 23 Abake babonana babuye babonane,  
kusho ukuthi umuntu swake  
wambona usayophinde umbone  
futhe.
- 24 Unyawo alunamphumulo:- kusho  
ukuthi ungalwa nomuntu ngini  
se ukuthi awusoye wambona futhe.

- kanti ngelunge ilanga wothuke  
usuziphonsa phezu kwakhe lowo  
muntu.
- 25 Isiw sonhambi asingakanani:-  
kusho ukuthi ukuthi umuntu  
eyisi hambi uyinehwa nona  
yikuphi ukidla omunika ko  
na.
- 26 Ukupha isihambi ukuzibekela:-  
uma upha umuntu eyisih  
mbi usuke uzibekela ngoba  
kothi nawo umhambi slude, u  
lambile uthuke uzithela phezu  
kwalayo swamupha besena  
ye uyakupha.
- 27 Kuthamba kuzala induna:-  
kusho ukuthi uma uha  
mbile ubona izintu obungali  
ndelo ukuzibona eyizina.
- 28 Ukuzala ukuzehula:- Uma u  
zele uye wethembu ukuthi u  
nababasisi nabeleleli.

- 29 Iqhina laphuma embizeni:-  
kusho ukuthi umuntu u  
phunyulile noma inyamazane.
- 30 Kasibuyelwa isihlahla. kusho  
ukuthi ingaxakani nomuntu  
ngoba uswelhembe omunye  
kumaye. kakhulu kushiso  
kumngane.
- 31 kusinda eyakwalinyawana:-  
kusho ukuthi umuntu osi  
dayo ayebenzelayo.
- 32 Ukukho ukonda saqoga nama  
xolo aso:- kusho ukuthi umuntu  
akagqi nobugagu bakhe. nesha  
aligqi nobesoka kabo. kuye  
kudle okuthile kumuntu noma  
esegqile okobusiywa.
- 33 Ibhagagasitheko kade wawudlela:-  
kuye kusho umuntu una  
esiphelwa ngamandla noma  
inkunzi una sephelwa

P. T. O.

- ngabantwana bayo.
- 34 Ithendele elihle elikhala ligijima.  
kusho ukuthi umuntu kule  
athi ekhala abe ezama naye  
ukhuzaphumelele.
- 35 Isigwaca esihle ngesishosha ngiji  
na: kusho ukuthi umuntu  
omuhle ozama engabonwa kethu  
ke ngaba sekelona esephume  
lele.
- 36 Kubanywa ephoshayo: kusho ukh  
thi noma ungathi uyazithukw  
sa kodwa uyobanjwa ngelinye  
elanga.
- 37 Elisira muva lijabukwa:-  
kusho ukuthi umuntu evela  
muva noma kusinwa abantu  
bakuya ngaye bonke bathu u  
yenta abenze kahle kuma  
banye.
- 38 Ungcede ukholwa yagila:-

kusho umuntu ongalaleli u  
ma ekhuzwa endivem ethize  
kuthwa akayiphe kodwa ye  
na avole aphekele phantli.

39 Ukunwanano ungenathurav:-  
kusho ukuthi umuntu a  
kazi lapho uyofela khona. Omv  
nye uyofela ekhambeni.

40 Ukunfela ungalokoni:- kusho  
ukuthi ukutho umuntu othi  
uma ebona intombi nomase  
sendala athule angayikhuzi.  
Ngisho veyeg veyeg ligayikhuzi  
ka intombi.

41 Ukulanga lichona lingenandaba  
zalo:- kusho ukuthi akukho  
langa kungabathaywa ngalo.  
Zokho izibuthe kuyakhuzwa,  
kuyabathaywa ngapha nanga  
pha.

42 Ukukhondleta ingayi ekhaya:-



843

K13/21

8

kusho ukuthi amazwi omu-  
ntu awalabwa. Noma engafa  
ni kodwa avundaba ayikho  
lymayo.

43 kibuyiwa liseva:- kusho ukuthi  
umuntu abogaphela ayilonde  
into ngesikhathi asayibola u  
kuzokhumbungele.

44 Umuntu ubaba usamila:-  
kusho ukuthi umntwana u  
muntu bakhe ukhula nako. u  
ma elungile ukhula ngokulw  
nga kwakhe. uma engalw  
ngile ukhula nako.

45 Ugotshwa usemangini:- kusho  
ukuthi uma umntwana  
engalungile kuhl' umulungu  
so asemncane, ngoba uba  
esekhulile ungel' usemngqoba  
noma ungel' usaphumela  
ukhumbungisa.

843

- 46 Soze sibohle, manyosi:- kuye  
kushiso kumuntu uma encish  
ana. Uma umuntu ecela wena  
unako. ukudla kodwa besewa  
la nako. uyayathi ngiyakuye  
ngkulaye namni ngingakuv  
khola.
- 47 Kokugoga ukhulwa:- kusho  
ukuthi nomna ungaye ubale  
ke ungayi nomna ekhaya, kodwa  
kukhona okokubuyisa nomna  
ukufa nomna ukhulipheka.
- 48 Wolibamba lingashoni:- kusho  
ukuthi wolibamba. Uma uya  
bene nomuntu besathi wobeka  
lingasho ungafile. usike e  
kubuyisa umalashonjalo.
- 49 Abakuyisi baphambili:- kusho  
ukuthi nomna ungaye uhambo  
uma abakubakho bengafuni  
uyakuthika naphambili uye

Ubuze futhi.

- 50 Ikhaba abayisengayo:- kusho u  
kuthi kubabana ijithandani  
ijithandani zodwana. umra ungaye  
ne wakhelwanawo.
- 51 Induku kayinamviki:- kusho u  
kuthi nonna ungaye wajivone ngo  
kuthi uyayazi induku kodwa  
wokufayigaye induku.
- 52 Inhlamvi lifela emanzini:- kusho  
ukuthi nonna ungaye utli u  
yayazi into kodwa kinye elakho  
elapho iyokuphambana khona ikw  
linaye.
- 53 Isikhuni sibuya nomkwezeli:-  
umra umwambuti uhambela  
futhi uye ukone usubandlwa  
nayinto ubungayilindele. kusho  
ukuthi uboyigqaga izingabele ezi  
ntwari ejithile.
- 54 Isitsha esihle asidleli:- kusho

ukuthi umuntu olungileyo  
akaphili kade ushesha kufe  
yena.

55 Ekhivane elihle ligwala ijibungu  
kusho ukuthi umuntu onhale  
nomna intombi enkhe wama w  
konakala ibenamadoda amaningi  
nomna ibelihatha

56 Ithumba kalibulali:- kusho w  
kuthi umuntu angabolihla  
intombi nomna esebenzinisi, ka  
nti kuhlale abambelele njalo lapho  
ethumba khona.

57 Khalethjwa ikhaka:- kusho w  
kuthi ringethumbi kahulu w  
ma ungakaphumeleli ngoba  
hlaye kuwo futhi. Ungabeki  
ithumba lakho kumbhvana, ka  
ze akudumaze.

58 Kayikhubungelwa eziko inyoni:-  
kusho ukuthi indaba yakho, e

eyunfihlo ungayikhumele  
 dingini ngoba woyizwa isigwe  
 le sunhlaba wonke

69 Eyomndeni kayingenwa:- kusho  
 ukuthi ungeneni indaba yaba  
 ntu bewumndeni ngoba bayokh  
 thi uma sebezolene bathu w  
 wena awabaxabani.

60 Kakukho ukwazi iphandela emye:-  
 kusho ukuthi ungamethubi  
 umuntu ngoba uyothi uyaku  
 siza kanti uzisiza yena.

61 Kakukho ukuzi zihlala sibaya  
 sinye:- kusho ukuthi abantu  
 uma behingana ngamandla  
 nomna ngenhlakamphe, abo  
 hlaleni bayaxabana kubiz  
 omnye ethulwe ukuzi ku  
 lungu kahle.

62 Indukw enhle igawehwa yizweni:-  
 kusho ukuthi intombi enhle

eyezizwe kuneyasekhaya. Nengulo  
 enkhe engandle yakwamanye  
 amazwe.

63 Igaja lithengwa ngokubonwa: kusho  
 ukuthi umuntu abothenge into  
 ngoba eyibona. ngoba kuye u  
 dumale uma kisiyika kuwena.

64 Inkuloko idlelwa ebandla: kusho  
 ukuthi uma unendaba kusho  
 uyikhubunise ebandla ukhaye  
 lihweluleke.

65 Igaga alizizwa ukhumbeka: kusho  
 ukuthi umuntu, mola abanye  
 angaziboni yena ukuthi unjani  
 na. Okhoko umuntu ozibona  
 ukuthi yena mubi.

66 Usifundo ubona uqhazazela:  
 kusho uma umuntu ethi a  
 ziphelelanga kahle. uma we  
 ma into hodwa wena ube  
 ethi shingile uye utshenwe abanye

- ukuthi ayilungile.
- 67 Unongqandela wazi ngokuleleyela:-  
kusho ukuthi umuntu utha  
nda shwabe ahugcine kahle  
kodwa okomuntu afune u  
kukhulosa.
- 68 Kokomunye wazi, wazi, kodwa  
kho ngoko:- kukhiso kumuntu  
onisharayo. Othi angabona into  
yomunye tase uyayhawuke  
ka hanti yena ulithuni neya  
khe.
- 69 Ukusithutha sindlekende kwa  
kwako:- kusho ukuthi akheho  
umuntu eyisilina kunina  
nona kuyise nona eyisona  
kodwa bona ababoni ukuthi  
yisona.
- 70 Ebele lendlela kalivutha:-  
kusho ukuthi umuntu owa  
khe umuzi wakhe eduze nendlela

- 16 akavami ukuphumelela. Aba  
ntu bayambela bammosela  
imphahla yakhe.
- 71 Intandane enkeli umakhotwa  
umina:- kusho ukuthi ku  
ngcono umntwana ukuba a  
khulele yandleni zikam<sup>u</sup> kuneyi  
kayiso. Umntwana wenama  
kakhulu tumina kunakuyiso
- 72 Inqane engakhali ifela ebekeweni.  
Kusho ukuthi umntu, onga  
zibiki ifela msebenzini. Kuswe  
leke umntu azibike unaw  
msebenzi umakhala.
- 73 Inqwe idla ngamabala:- kusho  
ukuthi umntu uthandeka  
ngomsebenzi wakhe.
- 74 Gondomo ishoba lokuyiphunga:-  
kusho ukuthi umntu uzi  
vikela ngomdono azikhulu  
mele naye-ukhuzo azivikele.



- 75 Akundlwa yasidwa umboko  
wayo :- kusho ukuthi umuntu  
akahlulwa umtalo wakhe  
nomna umuzi wakhe.
- 76 Usizi loaywa umntu :- kusho  
ukuthi akheho umntu a  
wazi umcamango womunye  
umntu nalob uyela yena  
umcamango wakhe.
- 77 Ngizakusho kusho uma  
umntu elamele into engu  
bonwayo nomna engavandile  
ukukonwa. uyakhi ngizakusho  
sho ukuthi kade kwasangqi  
bona.
- 78 Udlwa isayelo sakhe; kushi  
wo humntu uma esebale  
kas egega kanti kulapho ase  
hlala khona. Nangempela  
usuke eyela yena yedwana  
ngaphakathi ukhizweni yakhe.

- 79 Injalo iphuma edunjini:- kusho ukuthi umntwana upaza abazali bakhe ngokubi bakhe nango buhle.
- 80 Inkovu iphuma ethangeni:- kusho ukuthi ukufa umntwana nophuma nako kumina. noke babuthaka.
- 81 Isalakhutshenwa sibona ngompho:- kusho ukuthi umntu abolalela uma etshenwa, e nye njengoba etshenwa futhi.
- 82 Uzenzile akakhalelwa kukhalelwa ngumkheli:- kusho ukuthi umntu ozenzile ye na abantu bayamhlekisa noma kade benhluleka kodwa yena akavunwa ukubalala.
- 83 Uhlaka mina nje kungawe ngomuso:- kusho ukuthi umntu ungamhaki uma welule

spinto embi ngoba kusasa le  
nti ngoba ngawe.

84 Inxeba lendoda alihlekwa:-  
kusho ukuthi umuntu u  
ngamhleki ngento emvelele  
ngoba kusasa ingawe lento.

85 Icala lambula ingubo lingene:-  
kusho ukuthi umuntu ange  
livike icala ngoba angathi  
engalindlele livule ingubo  
lingene.

86 zivadla ebkile:- kusho ku  
muntu uma bempamba u  
thi ngadile. Lesiho sisukela  
zinyorini ngoba zivadla ewa  
lidile amabele umuntu.

87 Izwi lendoda liyabekwa:- kusho  
ukuthi woligcina izwi lomun  
nye umuntu uma ekubekwa  
ngoba wohamba uhambe u  
ye ukuboneleku ayekusho.

- 88 Idlozi liyabekelwa: kusho ukw  
thi umuntu inhlamba ama  
ndla akhe. Uma ungasebe  
ngi usingye wethembekuthi  
ayophumelela ungeke uphume  
lele.
- 89 Ubogawula ubeka: kusho ukw  
thi usebenza ubeka. Nomu  
wenzani kule ngaphelise w  
ngaze wone nomu ukhuluma  
kule ngaphela.
- 90 Ubika umbika abike abuyi: ku  
shivo kumuntu uma ehluwa  
ukuphendula efuna ukukhul  
na amanga kodwa kungu  
vumelani vendaba ayibhu  
lunayo.
- 91 Uyishaya emva ayishayepha  
ubili kushivo kumuntu  
omamanga olutha izindaba  
azise abuye abuye nayo.

- 92 Imamba yalukile, uchakide uhlotile,  
kusho uma umuntu omkhulu  
lu nona umntu nsebenzi e  
hambile isebenzi zisele zodwana.  
zisale yiganga zilova nasemseke  
nyini lowo.
- 93 Upude kabuphangwa: kusho u  
kuthi umuntu angafisi izintu  
zabantu abadala kuhl'enze  
shubingene yena.
- 94 Akushwa mbeko ngokufelwa.  
kusho ukuthi umuntu a  
ngadumali kanti abambelele  
njalo nona eshekwana ovuke  
abambelele futhi.
- 95 Izintaba ezikude zingama sitha  
kusho izintombi unasezikhulu  
ntule amasoka oyo kodwa a  
be chudi lapho zingefinyelele  
khona.
- 96 Akuyi kubuyayo: kusho ukuthi

- ungayi laphe ngoba bonke  
abagahlom ababuyi.
- 97 kwehla ngampimbo munye:-  
kusho luma umuntu enza  
muzwa kakhulu emunye umu-  
ntu, zwela kodwa emunye wabo.
- 98 zifa ngamunye:- kusho ukh-  
ethi noma abaningi belung-  
ile kodwa kwathabakala munye  
phakethi kwabo ngalunga  
nga sekuyakuthiwa bonke  
ababungile ngaloko.
- 99 indaba kushiyelwani:- kusho  
ukhithi intombi noma chigomile  
eyakho ngalayo zinsukhi kodwa  
kusasa ijakuba isigome emunye  
umuntu kungaseyona eyakho.
- 100 kajhlathwa nensi:- kusho  
uma into kungeyakho kodwa  
iphumelelise emunye umuntu  
ingakusizi wena. Inyamazane

- uyayivusa kodwa ihlatswe  
 abanye esikhundleni sakho.
- 101 Ithi ingadla ithambo iwayele:-  
 kusho ukuthi umuntu uthi  
 unqamuisa bese uyetswayela  
 aphinde nangomso loyocela u  
 kuba umize.
- 102 Ithi ingancoluka isisila, ihleke,  
 kusho ukuthi uma umuntu  
 hade eziganya ngentlo ethile bese  
 iyampelela leyonto abantú baya  
 mbheka. Intombi ithi ingagana  
 kuphele bonke ubugqo.
- 103 Isithukuthuku senza siphelile  
 oboyeni:- kusho uma umuntu  
 eebenza kamina avela a  
 ngatholi lutho ngokusebenza  
 kwakhe.
- 104 Elokuqa kalitheni:- kusho u  
 ma umuntu ebuya yinto  
 abayithembile engalindlele u

- kuthi ingamulinayo.
- 105 *Ukhuhamla akwayisi:-* kusho u  
kuthi uma uyihlalele bese  
uvulelwa yinto obungayilende  
le ukuyenza bese kubhuma  
wenge lona.
- 106 *Ukhuqqa akumemeyi:-* kusho  
ngoba nomama umuntu ebona  
ukuthi usequgile akavumi  
kuthiwe usequgile uze abone  
ngazemo eyithile ukuthi use  
qugile manjano.
- 107 *Ukwakho akudlile:-* kusho  
kumuntu ukuthi kwakho a  
kudlile ngoba kusasa angafa  
akushiya lonke loku okunye  
abokulindlele.
- 108 *Elakusasa akubona elakho:-*  
kusho ngoba umuntu akav  
lwayi senke wakhe loku  
fa. kuthi zilungiselele kuthi



kusasa ngizokwenza lokw  
 base welelwa yinto ethile imyom  
 ile angaphumeleli njengokupisa  
 kwakhe.

- 109 Ukufa ukuthongo:- kushivo  
 ngoba umuntu kade unaye  
 manjina usenzwa kusasa  
 akasekho lwomuntu.
- 110 Kafi umuntu kugqas:- kusho  
 ukuthi umuntu akafi ngoku  
 kufheke kwakhe, nangqinsiz  
 anayo.
- 111 Ucu abalingani:- kusho ukw  
 thi akangifanele. uma into  
 ingakufanele, noma intombi  
 unana ingakufanele.
- 112 Uthando umdonsiswana:- ku  
 sho ukuthi kuhl'abantu a  
 bathandanyo bathandane  
 bubili ngoba nomunye anga  
 dumalala base uyaphela.

- 113 Igugu liyadonsiswana:- kusho u  
 Chathi into eyigugu ahuyona  
 iyakho wedwa nomunye nomunye  
 uyayifuna uyonto eligugu.
- 114 Anageja alingene abalimi:- kusho  
 umda abantu belingene omu  
 nye wabo engadingeki phakathi  
 kwabo.
- 115 Ungishaye ngempe ephindwe:-  
 kusho kutlithi ungigamela  
 amanga.
- 116 Ungiphathe ngodaka emehlweni:-  
 kusho umda umuntu ekuthe  
 mbisile kodwa kwathi umase  
 kuzika isikhathu sokuhlindela  
 kwakho awake usambona.
- 117 Ungibambise ndoga:- kusho  
 umda umuntu lethi mana  
 lapha ngiyabuya khonama  
 nje yempela ulindele ungabe  
 asakuya yena.

- 118 Akubuyelwa ngaxanye kungena  
nzi:- kusho ukuthi unta.  
kukhulunywa udaba abantw  
bayaphikisana abavumelani.
- 119 Ukhozo eluhle elungenamphe:-  
kusho ukuthi inkulano ehle  
engerakubi.
- 120 Inkulu ingunywe umlomo:-  
kusho ukuthi umuntu uphe  
lewe amandla. Akumange ku  
safana njengoba hadi ekhulu  
na.
- 121 Ngibanobe elentlo:- kusho u  
kuthi ngabamba izwi lakho  
lokugala. Phela nentlo yafika  
kugala kubantw ukubatsheka  
ukuthi bagokufa.
- 122 zinganywa amakhanda ziyekwe  
kusho ukuthi zikhulunywa zi  
yehwo uma kumenye indaba  
efihliwe, abayaziyo bayebathi

- zingunywa amqhandu.
- 123 Bungacithika bugayive:- kusho  
unba omunye eefuna uhwe  
phula isithembiso.
- 124 libidlika liburjiwe:- kusho ukh  
thi umakod nyahamba a  
yishiye indoda kanti ibisith  
ba ukhuthi usengowayo.
- 125 kungima ematheni:- kuye ku  
sho umuntu uma bekhulu  
na bese nyakholwa yena i  
nti abefuna ukuyikhuluma  
kulo omunye.
- 126 Umloso kaveyi:- kuye kusho  
umuntu unba umphantsi  
ethile nona incane kodwa ange  
nakwenza nyazi. Athi kodwa u  
mlomo kaveyi nyakholwa njena  
nona kukubcane.
- 127 Kazi iyoza ukomoni:- kushiwo  
uma kuxabene abantu abalinganayo  
ukhuthi kazi yimphi oyokhulwa na?

- 128 Make sifakane imiloino:- kusho  
ukuthi akukhumbane nazi  
indaba eyimfihloko dwa.
- 129 Wufukamle amaganda abolile:-  
kusho ukuthi lenti eyithe  
mbayo ayilona iqiniso.
- 130 Yadabuka imleko:- kusho  
unwa abantu abathandana  
yo bezabana bese behiphe  
elana neyimfihloko obala.
- 131 Wangikhatha ngobende:- kusho  
unwa ununtu omunye ekwe  
thwasa indaba engabulingene  
kungyona futi iyakho.
- 132 Unki ngambenze munye ehlathini.  
kusho ununtu unwa unga futi  
ukusho indaba yakhe ebandla  
ahhiphe abuncane akuphile  
akuningi.
- 133 Inkonjane iliphangele ihlobo:- kus  
ho unwa ununtu enamawala

- 50 ekwenzeni ijinto eyithile ongalinde  
li amazwi akhe.
- 134 Inyoka nemele:- kusho uma a  
bantu ababili bezondana kodwa  
bengatholani kahle.
- 135 Umthathi uyala umlotha:- kusho  
ukuthi umuntu oyoqheve u  
yala igwala. Noma umuntu o  
lungile uyala umlotha into e  
ngelho.
- 136 Aphethe inhloko ngesandla:- kusho  
ukuthi umuntu bengena kha  
nda. Owenza ijinto sengathi a  
kacanganzi.
- 137 Mlilale elirothuthu:- kusho  
umuntu engemubone ukuthi  
uyani. ongakhukhumezi kodwa  
a oithobayo.
- 138 Imbuzi igudla indlu:- kusho u  
muntu ozingelayo into ethize  
kodwa angavezi obala ukuthi

31843

K13/21

30

umlozele wabantwana.

kwasuka isele  
hapheluzukobe  
kasho kacaphuna  
nami ngacaphuna.  
kwase khusha inkukhu  
yaphika isitihulu  
yasho yasenyula,  
nami ngasenyula.  
mani kwasuka inkomo  
yaphika ingwamba  
yasho yasibonda  
nami ngasibonda.  
nako khulakathi  
sokuphika isitambu  
kwasho kwasiphaha  
nami ngasiphaha.  
naso lingulube  
ethi iphika amadumbe  
kwacuthika izinkobe  
ingwamba nesitambu  
kwe! kwe! kwe!  
wangukaya ngezinkobe

843

K13/21

31

32

Gekege! gekege!  
Wangyala ngesitshulu.  
Mo! mo! mo!

Wangiyala ngeyqwamba  
Angundawo! Angundawo!  
Wangiyala ngetambu.

2.

lala lala mlwana  
kukhule kakusi  
kakukho silwane  
sivela ehlathini  
Sizokhuvusa  
ngeyindlebe eyinde  
Sizilengisela  
Phekwasekhanda  
unwa usukala.  
lala, lala ngane  
mlaha mamo ondala  
kakukho ulandane  
Ehlala ehlafeni  
Ekhaya kukhona  
Kudliwa zaqheqhe  
Ezungenandele  
Zehlele ngezansi.



zayoyinza phansi.  
 Kala lapha, mfana,  
 kwagogo mfishane  
 kwendlalibe, sana,  
 ngokhukho kwencema  
 Ebuze kwencema  
 Ebelithungela  
 lapho kufulelwa  
 Entambo notihani.  
 kwagogo nomama.  
 kala, thula, sane  
 zilele ngomhlane  
 Ezinga izingane  
 kagunamunywana  
 ngoba zisesithe  
 hezingalo zinde  
 Eziyozigona  
 unna seihona.

3. Wayithabatha lejazi,  
 lejazi wanika mayi jike,  
 mayi jike wayinika gonatam,  
 gonatam wanika abantwana  
 abantwana bayashada,

843  
34

K13/21

33

Bayashada bayashada etafuleni,  
Etafuleni bahleji busubusu,  
busubusu amanyeba ngomlenze,  
ngomlenze inkukhu igawugyoba,  
igawugyoba iwugyoba ngo gele,  
ngo gele yhegwe dala,  
Elidala elidala matande,  
matande hamba sihambe,  
sihambe siye ngayizane,  
ngayizane igindaba zimnandi,  
zimnandi igindaba,  
igindaba zethwathwayi,  
zethwathwayi kegiluma ngombono,  
zethwathwayi unqayimantso.  
Bayakhala abantwana,  
Eansiri umane ulele,  
Thula mntwana,  
Duka mame ubone umntwana.  
wayithabatha lengane,  
lengane wanika ntombazane,  
nyanyane wangibelethe,  
Hamba sidlale nyanyane  
Umane uyobuya angithathe.

Unoxhaka ukambuthombile:-

kusho kumuntu othe esemudala kwadwa aphikelele ukwenya ijintu eyintu. Kuwama u kusho kumuntu othakatha esemudala esegugile.

Mithululwa igula ingakagawali:-

kusho uma umuntu onenti ethize eyongelela, ingakere li enamntu layo. Nombi inali kutiwa angayoni ingaphileli. Kuhlalane isiphilelele yonke.

Ukukhamba kweluthi:- kusho kumuntu ongelutho kodwa na ayibone ukuthi uyintu le nkulu kunabanye abantw.

kusho nakumntu ofunde ka ncanane beqe eykhukhumeza aye nze mkhulu kunabanye.

Ukukhujwa umzondo:- kusho uma umuntu othile noma ayiwa ngokulwa kwakhe kodwa kwele

into yotho engelutho imeyise bonu  
ntu.

ukuhamba ukulala nonyoko:-

Kunye kusho umuntu onkhulu  
obaywayo yweni lakubo kodwa  
kuthu ngoba uhambele bese weyi  
swa mayingane yodwalena.

Dyihlambi ngakumnisa:- kusho u  
kuthi ungenelente umuntu,  
kanti futhi ungeneyise umuntu  
ngokumbona ngamhlo. Omunye  
okubeka ehambele kanti una  
mandla kumalana okubeka e  
qirile.

Inja yawageda amanzi ngolimi:-

kusho ukuthi ungabona noma  
wala una wenza izinto kuhle  
uyithathe kahle noma kuphuzile  
okuphela kodwa hoze kuphela.

kusho umuntu ogeda unsebenzi  
onkhulu kade ewenza yedwa ngesineke.  
kimpaphe zetshwele ayirili kanyekany  
kusho ukuthi noma nisebenza no

843  
37

K13/21

36

rike kanye kanye kodwa amina  
kufanana nohke abanye bazaku  
bangcono kunabanye.

Isalufazi sikhlatshwa sesamithi:-

Kusho ukuthi unwa unendaba  
wunwa ukuyikhuluma kumuntu  
kukhale uyikhulume kahle emami  
le. unwa kumntu oyicelayo ku  
hle uyikhulume musukwana  
emntu.

Insengwakazi ichitha ubisi:-

Kusho ukuthi abanye abantú  
banenhlamba bahola inali e  
ningi kunabanye abantú, ko  
dwa bayehluka ukuyiqina  
inali yabo.

umkhumbuzo usulingene izintando

Kusho ukuthi umakunghudla  
mhlambi kukhona nabantú ab  
khulu kudingeka ukuba ngale  
ngokumka abantú abahlulu  
kugala kande unike abantú  
abancane.

Ikhwari elisikwa lihluma:-

kushivo kumuntu onamatha  
ta uti wenzaboku bese umbo  
na usenza okunye futhi. Kusho  
ukuthi umuntu onjalo angaphu  
melele noma ethi benyani. Kuthi  
enze kube kunye kugala ka  
nde agumele okunye.

Ibambé ingasemamanyo:-

kuwana ukushivo kumuntu  
esendala ukuthi umthole nge  
nhlanhla umfazi, uma efanwa  
esendala. Kuseke kuqabasho  
muntu ukuthi angabuthola  
umfazi ngoba ubegugile.

Ukuthente uhlaba usavila:-

kusho ukuthi umuntu uma  
engalunganga ubonakala khona  
esuncane ukuthi lomntwana  
akalungile.

Zala babantú ziyebantú:-

kuwamse ukushivo izinsizwa  
umazeshela izintombi. Uma intombi

ithe seygomile, sese belhi zala  
abantu ziye ebantweni.

Akhuntontu yagana nyamagani:-

Kusho ukuthi nomna uyiphi  
intombi iyagoma. Uyikho intombi  
eyaphelika obala ayagana.

Wohela umlilo awuphe:-

Kusho kumuntu othanda ukukhulu  
ma ijindaba zabanyu abantu e  
hlulwe yakhe ijindaba. Kusho ku  
muntu oxabanisa abantu kulle  
ziwe ekhaya.

Indukya oweni kwenhono:-

Kusho kumuntu obedayo  
ongayaziyo into ayikhulumayo.  
Mahlabumbe umuntu oge  
na endabeni yabantu engazi  
ukuthi ungqekanjani nendab  
a engayaziyuthu.

Indukha kaywakhhi umuzi:-

Kuye kusho abantu abadala  
umrabe yala ijingane umuzi  
shada, besho ukuthi zingaxabani

40 842

K13/21 39

zodwa kanti zibohala ngoxolo emuzini wazo.

Vzenzile akakhalelwa kukhalelwa  
ijunehile: - kusho ukuthi in  
munta ozenye yena akakhalelwa  
kukhalelwa umuntu ovelwe  
yungozi.

Uthi ingakhalelwa iphanga inja iphe  
nduku mkhentshane!

kusho kumuntu uma ese  
lambile kakhulu kodwa engena  
lutho angaludla emuzini wakhe  
noma ubawumbe esundleni  
engaphethe lutho angaludla. kutho  
kuthi umuntu angapha efundo  
ni lohungeina lwezibhulphulozi  
nkulu apume onke amasu amabi  
namahle okuzibhulula.

Iqhina lika mbethe: kusho kumu-  
ntu otho angenza into kodwa inge  
nzeki ngoba no mbethe wehuleka  
ubulalisa inkosi umpande ethi  
akalinise izulu.



- 43  
 139 <sup>43</sup> naku engkufunayo.  
 Isijwayeli kubusa ngqondo:- ukuyi  
 phikelela entweni ngenkani kuya  
 umlimazisa umuntu, kuhle ku  
 kulalela umntu.
- 140 Ulla ukudla kwendlela:- kusho u  
 kuti lowomuntu akanayo inda  
 wo angahlala kuyona ihamba  
 njalo lakanasukhunda.
- 141 Uthwele ilunda:- kusho ukuthi  
 umuntu ongakisayo. Umuntu  
 ongafuni ukulalela abanye  
 abantu ofuna kulalelwe yena  
 kuphela.
- 142 Kakhathwa igatha emlonyeni:-  
 kusho ukuthi umuntu uthena  
 esalindele ukuthi uyothola noma  
 elindele ukubusa kuse uyephu  
 cwa leyontonoma ukukhosi.
- 143 Isijanka nkunqwini:- kusho umu  
 ntu ofuna ukulwa njalo nala  
 pho kungafanele khona.

- 144 Undaba mlonjeni:- kusho abantú kumuntú ekhulunyelwa njalo, ngobuhle nangobubi bakhe.
- 145 Umathunywa angalambi:- kusho uma umuntú ekuthumelele i newadi ngephosi ukuthi kuzwake le ngomathunywa angalambi.
- 146 Umqidi wezinkalankala:- kusho ukuthi kunomusido akuywaka li ukukhuluma kwabo, kusho uma abantú bekhuluma ka nye kanye ngankhathinye.
- 147 Inilomo ayibhanga:- kusho ukuthi ungazi banyú uma umuntú e biza khwé indlela eya ekuthini, mntshene ngasibele.
- 148 Ayishe:- kusho ukuthi bayeke bakulalane sebhuphile, uma abantú beloku bekhuzwa bengazumni ukuyekana.
- 149 Ukubamba bisisila sehoste:-

42

kusho una umuntu ebambele  
le eyeni kodwa yena engakoni  
ukhuthi ubambelle eyeni ngokwe  
nya njalo.

150 Kintaba zivulene :- kusho ukhuthi  
abakhulu badwa baxabene. U  
na kuxabene amakhosi naba  
nye abakhulu.

151 Umaza avuke njengenyanga :- kusho  
umuntu othi komba esehlulwe  
kodwa aphikelele ukhulwa ebo  
na kodwa ukhuthi uyehlulwa  
yena.

152 Mgagela eyiko :- kusho umuntu  
adlala ngomlilo. umuntu ophe  
vukwengogi.

153 Uweza unyawo lwenfene :- kusho  
umuntu bonzenzo ezintu kwa  
banye abantu. Ungavumela  
ne nengondo yabanye, afuna  
ukwenza okwahlhe yedwa okupha  
ubene nokwa banye

154

43

bangangamanji okuphala izikhumbax.  
kusho uma abantu behlange  
ne bebawingi kuleyondawo.

155

Iwe ngophondo:- kusho ukuthi  
bajwe ayiphumeleli. Noma kuhla  
khiwoe amadoda atshenana ka  
njalo uma eseyoyidla inyama.

156.

Shati selilala ngikho:- kusho ukw  
thi indlala inkulu, uma isi  
vintezelo ekhaya.

157

Uthamba ingemahuba:- kusho  
kumuntu uma esebaleka esesa  
ba amehlo omunye umuntu  
ukhawumbi ukusikwcedu naye.

158

Udlala ngegeja kuzhiwe:-  
kuye kusho umuntu uma  
elandula noma yini uma  
omunye iyicela noma ebolika  
imali. Ukulandula loko, ngoba  
akusekheya ngegeja uma  
ukuthi kushobise.

159

Ukunyawo elomthakathi:-

kusho ukuthi akumuntu  
walutho uyokuba umntu  
kathi unehlizyo embi.

160 Lohodo thamba, amathunzi ayewukela,  
kuye kusho izingane eziphatha  
abantwana uma onina bese  
masininini. zithi zingabona ama  
thunzi ewukela bese zishonjalo  
zithulisa abantwana. kusho u  
kuthi abentamse onina sebez.

161 Imfene igijima emini:- kusho  
ukuthi abantwana bakuleyondawo  
bayathakatha umuntu kule  
shamba ekhisisa.

162 Amaphutha kawahlangani na  
mazi:- kusho ukuthi u  
mntu onamanga akahla  
ngani, nabantwana abalungile,  
abakhuluma igijiso.

163 Amanga awahlangani neqiniso:-  
kusho ukuthi ungeke u  
phumele ngamanga. kule  
ukhulume igijiso lodwa.

- 164 *hulina zilifa labahlakaniphile*  
*kusho, ukuthi una umuntu*  
*ohlakaniphile ephila ngesilima*  
*alibho isala una soha singaso*  
*li isilima. Ukubi una sisola*  
*isilima.*
- 165 *ivila sivuna ukwila:- kusho*  
*ukuthi una uyivila wophila*  
*ngabo ukwila lobo. kusho w*  
*kuthi umuntu akasuku vilapha*  
*ngoba impumelelo anavila awana*  
*yo.*
- 166 *isikhuthali sivuna ukukhuthala*  
*kusho ukuthi umuntu oise*  
*benzelayo wophila ngabo w*  
*kusebenza kwakhe. Akukho w*  
*umuntu angaphila angasebenzi.*
- 167 *ukudla ukudlela ogageni:-*  
*kusho ukuthi akubona ka*  
*li kodwa komuntu uyisuthi*  
*swa kodwa wole uzacile.*
- 168 *trahunkani ingangeyeseli:- kusho*  
*ukuthi akabambulehi sebeka*

thema akayike ngaphikelela  
 169 ukwenza inkabi.

Itshe Gini ngoluthi. - kusho ukuthi  
 akukho muntu ofuna ukuthi  
 utsha angaphumelela kahle, ngoba  
 akugadiwe namhla.

170 Boze bakubone abanamhlo: - kusho  
 ukuthi noma singaqubeka u  
 camange ukuthi awubonwa  
 kodwa woze ubanjwe isigqibo  
 sakho.

171 Ngimbeke inkamba beyibuya: -  
 kusho ukuthi ngimshayile  
 bonke abantu bohambe be  
 mubuya ukuthi wenzani na?

172 Ungengihlabe ngamkholo mnyama  
 kubye kusho umuntu unta  
 efumanise niphuzo noma nida  
 kuse umphuziso kanye, uyathi  
 ngiphinde ungengihlabe nga  
 makhonto mnyama.

173 Idela ngobuphinda: - uma umu  
 ntu eyshwe thekela wampho

- uyabuye aphinde ayhwe  
shela.
- 174 Kukhude unwa kukhude phambili:  
kusho umuntu una esha  
njawe angaseto isu angable a  
phumelele ngalo.
- 175 Aphelile:- Kusho umuntu  
una eselambile esela ukudla  
kuvame ukushiwo ijhamba  
umasezilambile ziphambulele  
enzini zithi aphelile.
- 176 igade ledinive:- Kusho umuntu  
una ekade egade into ethizeni  
kodwa wase uphuleka ukuphu  
melela ekuyigani kwakhe.
- 177 Sezizinkqo emthuneni:- kusho  
una umuntu esekhohlwe isu  
angalena. Una kukhona into  
emkhuphayo.
- 178 yawucitha masathu inkonjane:-  
Kusho ukuthi yonakala indaba  
una umuntu abezi lungisele  
ngendaba ethizeni bese igonakala.



- 179 Waze wenda myeni:- kusho <sup>48</sup> u  
kuthi waze waphumelalaku  
qineni. kushiwo kumuntii o  
seyame isikhathi eside engaphu  
ndleli entweni ayifunayo.
- 180 Unontanda kubokwa njengena  
kabula:- kushiwo kumuntii  
ozidumisayo, azenye sengathi  
yena akafani nabanye aba  
ntii. azenye ungcono kunaba  
nye.
- 181 Kimaadla zibunu:- kushiwo  
kumuntii obihikizayo, osengathi  
uma esukuma ukawenzala  
khulu kunabanye abantii ka  
ntii akabutho.
- 182 Langa lingawa licoshwe zi  
myeni:- kusho umuntii u  
nna efungela omunye umu-  
ntii ukuthi angemehlule yena  
noma emfungela ngokunye u  
kuphukisana.
- 183 Inkhomo ingazala umuntii:-

Kusuke kuwuku fungelana  
 una abantu bophelisa  
 entweni ethile, omunye anga  
 vumi ukuyenza leli.

184 Ngingahlanya engikhudle ngayizolo.  
 Kusho una umuntu ekh  
 phikelela ngentlo ekunika u  
 ngayifuni bese ulhi angakw  
 bika wahlanya okudle ngayi  
 zolo.

185 Kungahlwa emini- yikona  
 ukufungelana una niphiki  
 sara ngendaba ethizeni.

186 Ukaba angavuka umbone  
 ngamhlo! umuntu una  
 efulandelela into nyathi u  
 baba angavuka umbone, una  
 angasengayo.

187 Ukhubho lwamuka nomoya:-  
 kushiso kumuntu una e  
 lithatha umuntu othi anga  
 bona loko amukerako, abuye  
 athi angabona okunye amukerako.

- 188 Kabathandani amathe nolini:-  
kushiwo kubantu abahlebe  
lana ijimfihlo zabo ejinkulu  
kuthiwe amathe nolini.
- 189 Wozukhale ejinaconsi:- kushiwo  
kumuntu uma ephikelele i  
nti emahlulayo ukuthi nya  
zakhale ejinaconsi.
- 190 Woodlela emwaneni:- kushiwo  
kumuntu uma esekhalela into  
eseyadlule angasaziqulutho ngo  
kukhala kwakhe.
- 191 Ubizwa ukufa:- kushiwo ku  
muntu uma enza into ezomli  
maziso.
- 192 Kawumbiwa ndawonye:- kuye  
kushiwo kubantu uma bejeje  
lana bejuna ukubulabana.  
nalowo ajeje owakhe nalowo a  
beje owakhe awaziyo.
- 193 Azakubona ukubamba kwembu  
ngulu:- kusho umuntu uma  
esuke ethembe injayake nomu

inkosi usora yethembe ibutho  
layo. Kwasho inkosi yase ma  
Chunwini ngenzi yase sandwa  
ni kubwa buzulu habelungu.  
kuthena una incek yitshena  
ukuthi impi yimbi ababaleke  
yala yathi ikake ibone ukuba  
nta kwe bukungulu.

194 kungithe hege kwamanane:-  
kunge kusho umuntu una  
eshaywe walo slukhulu. Noma  
una ethuswa into ethile abenga  
yilindele.

195 kuyozu ubantu isitalagu ngesandla  
kusho ukuthi yekela musa u  
kuphikelela ukubenza lentu ngoba  
unqophike nayo.

196 kukwadlula wafa:- kunge kusho  
umuntu una elandula into  
ethizeni noma ukudla noma  
utshwala athi kukadlula wafa  
akukho lutho ngisho nokhucane  
ongakuthwala angafa nokufa.

- 197 Yiphathe ngembambo:- kuyekhu  
 osho umuntu uma ekuthena  
 indaba enkulu okufanele u  
 kuba ungaykhohlwa.
- 198 Ufike ilawu selshadile:- kusho  
 ukuthi uphuzile. Mhlambe  
 ukuboleka imali bese ufika  
 isithathwe omunye.
- 199 kindlovu zidla ekhaya ngokwe  
 swela umalusi:- kusho u  
 ma / abantwana noma aba  
 ntu uma befwe inkosi yabo  
 benzenaye umuntu okagadile.
- 200 Inhlakathi kayironi:- kusho  
 kumuntu ofileyo, uma loo  
 muntu kade enodumo emhla  
 beni esiza kakhulu. Abantu  
 baykhalela kanjalo.
- 201 Ukukhali ngasanye:- kushi  
 wo kumuntu ongakusisi  
 ovaka into ibenye kuphela.  
 okunye angakunaki.
- 202 Ungkopheli amangina enyathi:-

- Kusho umuntu una epe  
na uhukhuliraza. noma ho  
kanye kusho umuntu oku  
mabathela into ethiyeni.
203. Sibabambe ngezidlozana:- kusho  
una kade niwa ngabantu  
ngamazwi ningalwi ngezinduku  
niwa noma ngenzindi. noma  
nibambana ngamandla.
204. Sekobonwa ngokusa:- kushiwo  
kumuntu una esigula ka  
khulu esephansi kokufa. noma  
kumuntu una esolwa epe na u  
kumuka.
205. Yekizilo zokwelamana:- kushiwo  
okubantu umabe zalwa umuntu  
umnye bebhayana ngokuzalwa.  
noma onina bebhukeni kuya  
shivo njalo una uyise emunye.  
kusube kudunyiswa into abaye  
nayo.
206. Sobonga sesuthi:- kanye kusho  
umuntu una ekhuleka emzini,

843

54

K13/21

54

ecela nokudla. Uma kukhona  
isiyamupha inkosikazi uma ku  
ngekho isiyamulandulela.

207 Schwavahwa ngehlahla:- kusho  
uma abantu sebenuka kulowo  
muzi, nezindlele uma seziwaphansi.

208 Ngqige amagula, kuyahanjwa yini?  
Kubye kusho umuntu uma be  
thi akakubume iqiniso bese u  
yala yena athi angeggi ama  
gula.

209 Libalele nase buweni. beyija:-  
kusho ukuthi ilanga libalele  
kakubule impela.

210 Unonele phakathi okwendlazi:- ku-  
sho ukuthi umuntu oqihlileyo  
ongazi jangathi ulingile ka  
nti akahubiqile nakancane. Uku  
bi bakhe ukufihlile.

211 Sejhuba sakusha:- kusho  
kumuntu uma esendala u  
ma sekubonakala ukuthi u  
sephansi kokufa.

- 212 *Ungabe usathini, insika isidliwe ngumuhhwa:- kusho kumuntin amkhulu uma evelwe yingazi engeda amandla ukuba angaphi ndi apumelele ukusiza laba uhwana bakhe.*
- 213 *Akusoka lingenasici:- kusho ukuthi nozira umuntin emhle kodwa akuyekwa ukuba akho njwe izicaba emzimbeni wakhe.*
- 214 *Akwenziwa ngamthi:- kusho ukuthi namis akenziwane ukwe nza into, ngoba akenziwa nga mithi.*
- 215 *Inyamazane edla yodwa:- kusho ukuthi umuntin edla yedwana. umuntin ongahlangani naba nye abantu ohlela yedwana.*
- 216 *Layindaba egudhini:- kusho ukuthi abantu bahlangene ngawe bahulumisa ngawe. nababema amagudu bakuluma ngawe.*



- 217 Salubheji Alunani: kusho w  
muntiv othandekayo kubantu  
abakuluma ngaye kahle njalo.
- 218 Kaconsi phansi: kusho umuntu  
olungile kubantu abamazisayo  
ngomsebenzi yakhe, bamuthu  
se njalo.
- 219 Yekanihlola ingehlala: kusho  
umama umuntiv emdala esuke  
lwa yingane imbuzi nomama ipu  
ne abalwanayo. Nomama umuntiv  
awelelwe yinto abengayi lindele.
- 220 Kade ngibona: kusho ukuthi  
kade (ngihamba ngibona izintu  
ezinkulu ngincane ungeke w  
catshiswa - bhenwa muntiv.
- 221 Siphundu kawaboni ngani: kushi  
no umama kukhona binti eyingozi  
kodwa umuntiv wendabeka anga  
boni, lutho yena. Abantu sekem  
hleka bethi siphundu kawaboni  
ngani baphela abantu bakho.
- 222 Ngingene esigodlweni ngaphakathi:-

843

57

K13/21

57

Loku kusho ukufunga uma  
umuntu efungela omunye e  
muntan dilela into ethizeni. Phe  
la kwakungangenwa esigodwe  
ni senkost.

223 Ngizibulele impibingazi:- kusho  
ukuthi ngibathethile. Uma  
umuntu besongele ukuthethisa  
omunye aye amuthole amthe  
thise.

224 Ladwelhu ka baba:- uma ku  
njalo umuntu usuke ebonga  
ngoba kukhona ukumelwami  
kayo, nomna efunga ngoba e  
selwa. Udadewabo woyise u  
muntu akakufungeli ubalaku  
suke kuvendaba enkulu.

225 Kayibanjwa isavela:- kusho  
indaba ukuthi angasheshe  
ethuko umuntu kuhlalale  
ize iphile ukuyibakayo.

226 Silina sodwa esingaboni:-  
kusho ukuthi lendaba seyandile

- kuwawonke umuntu,
- 227 Mzulwa ng<sup>na</sup>ange ikhanda:- kuye  
kusho abantu una beqina  
ukubulala umuntu bathi u  
sezulwa ngamange ikhanda.
- 228 Wobe uvelwe indaba:- kushi  
wo kumuntu una beqina  
ya beqinisa ukuthi aha  
shambe kanyena yena avo e  
ngabe.
- 229 Ukhwidla ukonou:- una u  
muntu enecala usuka ewotha  
uvolile ukonou.
- 230 Kazimahlaya ijinyembei zomuntu:-  
kusho ukuthi unqamuseke  
li umuntu unqale. Ukucasula  
omunye kuyinto engina ngoba  
ibanga ingazi.
- 231 Aphandela omunye uziphandela  
yena:- kusho ukuthi unqa  
funela omunye amawo oku  
mulinaya bathi wenza njalo  
kanti uzenzela wena ukuboni.

- 232 Kaliphandwa igodi umuntu ngaka  
fi:- kusho khuthi umuntu  
engemudle isa esaphila. Noma  
yini ungamenzi ngentoyakhe  
umuntu esaphila ngaphandle  
kwakhe.
- 233 ngoze ngikhuzise umhlubulo  
wenyoka:- kusho khuthi nani  
ngoze ngikusise, ngiphindise u  
kungisiza kwakhe.
- 234 imbiza izwiwa ngothu:- kusho u  
khuthi luma. Lufuna ukuthenga  
kubale into uyibone kugala  
noma uyizwe kande uyithenge.  
Kungeneka ulthi uyithenge  
kanti into luyo ayilungile.
- 235 uyobe nyakwazi ukuphuma  
omlilo emanzini:- kusho u  
khuthi uyobe nyakwazi ukwe  
za. Kusho entweni eseyehlile  
le abanye abantu kodwa we  
na ushaye sengathi ungayizi  
lungisa Seyonto.

236 Nihlezi kunjenge ndla amasakabula  
yini? kusho ukuthi nihlezi  
kanyina yina nihlabuma a  
manganoma amaqiniso yini  
na?

237 Kukwazenzele:- kusho lapho  
wonke umuntu unenkululeko  
ethizeni yokuzenzela ngomgondo  
wakhe.

238 Ukukusebenzela umva njengesa  
mbane:- kusho umva umuntu  
afike alungise noma aline i  
nsimbi yakhe avela angatholi  
lutho. Phela isambane siseke  
enzela umva ngoba simba u  
ngodi singawubali.

239 Amanandla esambane:- kusho  
umuntu okhutheleyo osebenza  
kanyina kodwa kadule a  
ngatholi lutho ngaloko.  
Inhle kabayeni:- kusho umva  
endabeni ethizeni ingaphumeleli  
i loku imile njalo njeno.

843

61

K13/21

61

241

Niyobe seninyathela amasimba  
abantwana:- kuye kushiwo  
empini ukuthi nansi isisondele  
isinyathela amasimba abantwana  
ntaba kunjab usuke isingene  
ekhaya.

242

Uvsheshelengwana ozishaya inceku  
kusho umuntu ongenza  
inceku engayona inceku kodwa  
abefuna ukubekwa isikhundla  
abe engenaso.

243

Waze wadla umvi ngokuyibopha  
ngexhama:- kusho ukuthi into-  
nti elihatha isize yagana naye  
kungethenti muntu ukuthi i  
ngagana.

244

Kubela ladla indlovu:- kusho  
ukuthi umuntu ongelutho naye  
unalo igama. Umuntu omka  
ne angabulala umuntu oyisi  
qhwaga.

245

Ukufa kudla ifumuka kudle isileya:-  
kusho ukuthi ukufa akubhethi  
noma yingane kuyafana usina.

Ukulahlwa kwamakhosi ama  
Dilakayi:

Kwakuwumkhuba awajiswayo ku  
na Dilakayi ukulahlwa inkosi  
yayo ngokuyithukusa kwesetlwa  
a ukuthi abathakathi banga  
yionsa inkosi bese bebulala i  
sigwe sayo. Lomkhuba aweziwa  
wanga ngama Dilakayi kuphela  
nezinye izigwe zawenza yjingaba  
kwa Owabe nabo kwakunjalo.

Kwakuwumkhuba amabutho inkosi  
ikhulu ibutho eliyintanga yalo  
inkosi yilona elahijimbela. Ama  
nye amabutho ayesiza ngokutha  
za izinkuni. Kwakuthi keli elika  
nye nayo inkosi lihamba liyofun  
ingwe. Inkosi yayingalahlwa  
kodwa yayilahlwa nayo ingwe  
lena. Kakhethwe namaghave  
amabili ekuthweni layo inkosi

Konke loku kwenziwa ibutho e  
 likanye nayo. Kuyakuthi uma  
 sezigogelwe ndabonye zonke lizi  
 zinto bese kubekwa indawo la  
 pho umuntu angafinyelele khona  
 kahle, emaweni noma engedeni  
 kuyakuthi ingapanyariswa le  
 yondawo bese kisiwa konke kha  
 na. Amakhosi amabakazi wo  
 na ayilathwa eNgwedu naluavum  
 a. Amabutho azokuya lapho  
 engahlomile. Izikhali zazingaphi  
 aluwa uma kwenziwa umngwa  
 lo wenkosi. Zaziphathwa umaku  
 yobulawa ngwe kuphela. Izidw  
 mbu senkosi sibekwe ngaphesvu kwe  
 senzwe besikuba namaghave e  
 celeni ukusitha izidumbu senkosi  
 singabonwa muntu. Sekuyosonde  
 la lona ibutho elikanye nayo i  
 ikosi liphonse amabutho phuzi



kwesidumbe. Ngaphesw kwama  
 hlaha sekuphonswa izinkuni ku  
 be ingqwabab ekulu impela. Seku  
 zokokhela kelapho. Amabutho  
 awanakhamba kungakaphela u  
 kusha. Loku kwenziwa ekusukw  
 nomlotha usuthathwa omunye  
 usuhlangeziswa nezintlezi uku  
 qinisa amabutho. Omunye usu  
 phonswa esizibeni. Kuleyondawo  
 sekuhlwayiswa umuthi okuthiwa  
 isidibili. Kuyakuthi umakunga  
 kasi amabutho alindele khona  
 lapho kuyakuthi uma sekubomvu  
 enyansi abese eyogya imfuleni  
 esephindela ekhaya. Kwakungo  
 ali nomuncane umlotha kiva  
 kushanekiswa impela. Uma  
 butho asazozila inyanga anza  
 zisebenzisi izikhala. Naba nama  
 khosikazi kabhengahlangani nawo

84:3

65

K13/21

65

Uma kuhona awoqe lomthetho  
waye ebulawa lowo. Uma kufa  
ndle ukuba kufhume impi yayi  
ngaphumi. kuyakuthi uma  
isikhathi sokuzila sesiphelile  
bese kuncindiswa amabutho  
nabantwana, kanye nabo ama-  
khosi kazi. Amakhosi kazi enkosi  
wona ayogqokeka ukuzila. Ayaye  
aphuce amakhanda angakho  
futshi. Awaphumele phandle nja-  
lo kuye kube yisikhathi sokukhul-  
mula.

Umntu owaye ngawugcina  
nga umkhosi wenkosi wayo  
kuba amashwa. Umakuhona  
abangawugcinanga kwezakhe-  
la kabe bulawa labo, futshi w-  
bengebulawanga umyaka wawu  
ngahambi kahle kalibalela, ku-  
thi nona lina livame ukuwisa

Kuloku kwasukela lapho abantwa  
na bama vilahazi bavama uku  
shiswa umlilo. Kuye kuthi no  
ma umntwana eshile hese ku  
kongwa bona abaphansi; kuthi  
kuthi amadlozi ukuye kubengcono  
uma kunomhlolo sivenziwe ekha  
ya umntwana uyahlaba athe  
kuthi wona amadlozi ukuye umlilo  
olo lowo ubengcono.

Kwakhuthi uma kusashiswa  
yona inkosi kuchithe nabanye  
abantu kuthiwe baphelazela  
yona inkosi. Kwakuvama u  
kushisa abantu abayikhulu  
zenkosi. Abanye ngalobu ku  
bakezigulisa ngoba kesaba u  
kuthi bayobulawa nabo. Aba  
nye bafisa ukuphelazela inkosi  
ngoba bafiphosa khona e  
muhweni bafele khona. Loku

843

67

K13/21

67

kwakwukhu khala isililo senhosi;  
 kulendawo kutliwa kwaku  
 ngahanjwa. kwakwenile impela  
 kahulu. kwakwama ukuba  
 njinyoka ikahulu ijinyoka  
 ejinolaka. kwakwama ijina  
 mba ngindandlo. bekuthi u  
 ma sekhufe isikhathi sokuba  
 zaluke ngambili ijinyoka zona  
 izimamba zibabulale abantu  
 kahulu impela ethuke basonde  
 le khona. Uma umuntu enga  
 fanga ukhanga wona amakho  
 si. Izimamba njengoba zimbobo  
 mbili kodwa eayaziswa imamba  
 eluhlaza. Yngakonamamba  
 njena abantu bayayazisa ima  
 mba eluhlaza. Uma umuntu  
 eyelamele kutliwa unenhlamba  
 lowo muntu. Noma ehamba  
 indlela kutliwa ukhumelela  
 abe nenhlamba.

843

<sup>68</sup> Umbango wama Vilahazi. 68  
K13/21

Kwathi u Mahiga Vilahazi eba  
lekhela wona umsebenzi wokuv  
lahla inkosi kwase kwela wona  
umbango omkhulu kuma Vilahazi.  
Kuthena njengoba wayeyinkosana  
akaphumelile ukuya lapho ku  
lahlwakhoza inkosi. Wabikwa  
ukugula kwase kuthi ubinda  
kwaba nyena ephonsa induku  
emlibweni. Ukuphonsa induku  
emlibweni kwakusuke umuntu  
abanjwe enye insizwa eyaziwayo  
ukuthi inandla imphele e  
mlibweni. Uma ephonsa yona  
usuke ephumelile juba yinkosi  
uma imphele yona usefa  
njalo. Sekuphuma omunye ku  
wona amadodana inkosi im  
dumela njengokubandlana kwa  
wo ebukhosini. Kuyakuthi kyo  
engobile ibuse. Njengoba u Mahiga

wayegula ngalobosuku induku  
 yobukhosi yathathwa u Binda.  
 Abanti abaningi babemthanda  
 u malinga. Yhonafuthi abantu  
 ngabala ukuba ayekubukhosiwo  
 kulaba inkosi. Kuthena noma  
 sekuphuma u Binda kacamanga  
 ukuthi uyosala khona emkhweni  
 njengoba wayebukeka ethambile  
 nonzimba wakhe wawungagini  
 le. Kodwa kwathi ukuba a  
 phumelele ukuthola induku kwa  
 kethusa abaningi. Seheleka  
 na kabili abanti bama Nakaj.  
 Abanye bathi ubebambela yena  
 umfowabo abanye bathi useku  
 thehe ukubhosi sekungobakhe  
 manjena.

Impi yagala ngase ngwedo la  
 pho ingena khona kuyi ngawu  
 ma. yalwa impela kakhulu

yasuswa yakwa malinga, yaba  
 nga khona ngavuma ezansi  
 wayo ezibukweni lakwa Nyawothi.  
 ithela iwelela ngakwa Zulu yenu  
 ka yabuye yewuba word unfula  
 kwathi lishona unfula wase u  
 gwele wulwandle ungasawelwa  
 muntu. waphumelela u malinga  
 wathubeleza waye wawela uShongo  
 lo enkhanalo. Kuthena nuna  
 uBuda ethi unamlandela we  
 hluleka ngendaba yokugwala  
 kwemifula. Kwathi abantu a  
 baningi ababelandela yena u  
 malinga kwenka nemifula. Ku  
 thena abaphumelela kayebazi  
 nyelela kuyena u malinga. O  
 walandela nuna uyena u  
 ngavuma ka uShingila. kwa  
 ethi impi. kade ilwa kanti  
 yena yakopha nomzi enkhu

lu wama Vilakazi. Phela unqwa  
 vuma wayeyinduna enkulu ku  
 busa u Alamhlaka inkosi yama  
Vilakazi. Uyena awabha umuzi  
 ka Malunga. Kuthena abasilela  
 ku Ngwavuma bahamba becashu  
 cashu eyindaweni zonke emaweni  
 nasezihlahleni, nasemaxhaphojini,  
 nasemhlangeni, kungavumi naka  
 ucane ukuba bangene emanzini  
 ngoba naku amanzi abambanga  
 mandla, ayasabeka, futhi abanzi  
 kwathi nabafazi bempisi ka Malunga  
 babebaleka ngakunye ngwavuma  
 becamanga kubuthi mhlamntse  
 bangaphumelela. Kwathi bonke  
 labo impi ka Binda yabagwa  
 za kwathi abasinda bukhonwini  
 bamuka namanzi. Kwakungu  
 khethwa kubulawa izingane na  
 wo amakhosikazi.



843

72 . K13/21  
Itay amung Zulu

72

Kwathi ukuba alivela uPhongo  
 u malinga wase nyawaka umzi wakhe  
 kuleyo ndawo. Kanamhlanjena i  
 ingalo ka malinga isekhona kulelo.  
 ukhena uma esebusa u malinga  
 kwathi ngelinye langa kuhleziwe  
 esibayeni kuvunywa izingoma ezi  
 ndala zama vilabazi kuthiwa izulu  
 laduma lingapanele lepho u malinga  
 kwathiwa: u malinga khulu wawo  
 gama. Phela wayewazi umuthi. Ne  
 sizwe sasimuthanda ngoba waye  
 hlakaniphile ewazi nomuthi. Kuthi  
 wa wasukuma u malinga wathi  
 akublaselwa yena unyawabo  
 kulandwe izinkomo njengoba i  
 zingane zazingadlibutho. Kuthena  
 ibandla unhaselimbonga lathi:-  
 Swena wase ngwendo benqwavuma  
 yizoke lezi ibongo zika malinga. U  
 kaphumelanga ukublasela u

843

73

K13/21

73

mfawabo ngoba nozulu wayesabe  
 ka wabona ukuthi angeke alunge  
 ukususa ukhuli. Usekamba eyokho  
 nza kuvona amazulu. Kuthena  
 ngenkathi leyo ubingane wase eywa  
 kakhulu udumo lentombazane eyayizi  
 nhlle kakhulu ku mabilabazi w  
 nadi. Usekumbela incekhi yakhe  
 ukuyibona ukuthi zikhona yini  
 ijinhomu kwela mabilabazi. Ukhala  
 bayifumana ijinhomu bantshona  
 ukuthi zikhona. Incekuleyo yayi  
 hamba naye wmalunga. Kuthi  
 uma esekumbela impi wmalunga  
 ne waziwa uyena wmalunga na  
 ngejintilezi. Ukuba kwakungenja  
 le babengenakwakhwela amna  
 vilabazi. Lentombazane leyo enhle  
 uyena kwathiwa bangayibulali yo  
 wa. Lentombazane kwakwudade  
 wabo ka malunga. Yayimhlophe

iyinkle kakulu. Kuthi kwathi  
 umina ka malinga ezala icoloured  
 kwakunombungu awayehlala khona  
 lapho wela Phuthukezi. Nokuhamba  
 kwakhe akwaziwa ngoba wabona  
 kala engasekho emzini. Kuthena  
 nomna esepunwa abamange esahonwa  
 ukuthi washona kuphi. Intombazane  
 kuthi <sup>wa</sup> amakhosi amaningi ayeyipu  
 na. Kuthiwa kulapho umalinga  
 aphilahona kulandwe yona intomba  
 zane nezinkomo kwelama Vilakazi.  
 Kodwa yona intombazane akayi  
 tholanga. Isizwe sama Vilakazi sa  
 phelile lapho sonke behambe  
 becashisa yona intombazane le  
 na kaze baphela. Intombazane  
 yafa nayo nobugane akayenela.  
 Umkhonto omubi wokubulala  
 isizwe wangeriswa umalinga e  
 lwa nonfowato uBuinda.

843

75

K13/21

75

Ukufa kwa Malunga Vilahazi  
 Kuthiwa impi yakhethe emini  
 kwa Nobamba. Impi yayibade ihlezi  
 ebixebeni esangweni, lapho yayibuthe  
 nekhona. Sekuthi emini isigcisi  
 wela ku Rabu. Uyena kwakubax  
 ijinyanga enkulu yenhosi yoku  
 phala izikuyiba. Kwathi noma  
 isibeko emzini onkhulu ka  
 malunga Vilahazi isivelile umkhosi  
 yase isiyakhethe emini enkla nomu  
 zi. Kwathi lapho kwabongwa a  
 makhosi ahwayulu. Kwase ku  
 hlathwa igama elikhulu lempi.  
 Kuthiwa inkosi yayisizimbi impe  
 la ngalenkathi ingasakubeki  
 nakancane. Kwagcedwa ukubhe  
 tha ilanga selibantú kahle. Kwa  
 thi ukwakwaloku inkosi yase  
 ijayiphaka impi. Kwathi ngedile  
 woywakala u malunga egiza

ngokuhlalabana kwakhe musukw  
 ana ephuma kwelakubu. Uthen  
 eseqiya wase nyamntshaya n  
Sigwebana. unshayagoba uthe  
 na uma ephuma wamthinta  
 ngengalo. Phela wayezalwa isikhulu  
 lu u Sigwebana wenzalokunjena  
 ngoba zalwa isikhulu. Usethi  
 dedelele u Malinga ukuyaba. wa  
 thukuthela wafa u Bingana use  
 muthethisa ethethisa u Sigwebana  
 "Uyahwazi ukushaya umuntu  
 wani, emkhulu engakana? Ina  
 ngikubulale khona manje." Yam  
 luthethelela inkosi ngoba yayi  
 phuma impi. Kodwa yahlala  
 ngokumcupha. Yase Shamba  
 impi isiya ku Mkhabayi ka  
 Janaiyethatha ama tongo. Kuthu  
 na uma ifike emzini ka Mkhabayi  
 yase iyancanyiswa impi kwawa

843

77

K13/21

77

izinhabi, naye umkhabayi wakona  
 hala eyindlovukazi. Kwase kuphu  
 ma uNdlela esebonga impi. uNdlela  
 iyona nduna enkulu ka Sengana.  
 nabanye abaningi abalandela  
 uNdlela. Kwathi ngakusasa i  
 mpi yase iyaphuma yabamba  
 izinduku ezine ibamba ukusuk-  
 ku nemini. Yanikwa izinkomo  
 ukubamba izidla. Kwathi izinko-  
 mo yazivumpakho zaphela endle-  
 leni. Kwathi ngakusasa impi  
 yalibala yizinyamazane nezinyati  
 yangenisa yadla. Kuthiwa a-  
 banye behuleka ukufinyelela  
 khona kwelama Kilakazi.

Kwathi ngokuphika kwempi u-  
 seyiveza neyakhe uBirda. Impi  
 uyayi phakathi uNdlela kodwa wayi-  
 bamba. Kwathi eyezisizwa wathi  
 kuhl' yona icashu. Kwaphuma

843

78

K13/21

78

eyabafanyane ihamba naye u  
Malinga. Njengoba babemazi ba  
 mbona zayidelela yonke eyama  
 vilakazi ligindima. Kuthena uku  
 hlanganakwayo yehlulwa lena  
 yakwa zulu. Kwathi uMalinga  
 banumbamba. Kodwa kuthiwa  
 wayeseginwe amanyeke base ke  
 numbamba kahle. Kuthena  
 noma isidumelana okwesibili  
 yehlulwa lena eyakwa zulu. Kuthi  
 ngakusasa yabanywa iginsizwa  
 kaphoke kuthiwa impi yabayi  
 mbi impela yabankulu futhi.

uMalinga kuthiwa banucoma  
 ngezikhali bonke waze wafa. Naye  
 wawashiya amazwi okuthi:-  
 Nibulalanina njena lohanjwa  
 abezizwe, ningephindibilikuse?  
 Kuthiwa intombazane uMandli  
 banphla emgedeni kanye nezi

rhomo. Yehlulwa eyama vilakazi  
yangena emgedeni lapho yaphela  
la khona yonke inpi yama  
vilakazi. Kwathi nayo intombi  
zane yafela khona emgedeni.

Indlala enkulu emvakwenpi  
lena. Kwathi ukuba ubungane  
awehlule amavilakazi kwavela  
indlala enkulu kwasha nemifu  
la kwafanabantu akwalungatu  
tho. Kwathi amabutho enkosi  
asala empini yakwazulu abu  
ye apakana odwa. Kwathi  
amabutho ayehlwa u mling  
asusa enkulu inpi futi. Aye  
sebenze kwelakho ngokufu  
kukhalinga. Kodwa ngokubon  
lawa indlala ayesentshontsha  
ijinkomo zabanye. Kwase ku  
vela inpi enkulu kuji ndela  
ziba walinga nama vzimela  
ka Binda.



Kwathi kuhleziwo nyena kwase  
 kugamuka impi enkulu ithu-  
 nyelwe u Khulu unyowabo ka  
Wahiga. Kwathi ukuba ayi  
 bone u Binda nedlanzana la  
 madoda ayehlezinawo esibayeni  
 bayibona impi igamuka. U  
 Shuya u Ngedya incku ka  
 Binda, "Eh! Shuyini lokuyana  
 na?" yase isuka inkosi isi  
 nyena ehlashaneni izingwen-  
 ya. Lapho yacasha. Uthume  
 la u Ngedya endimeni enkulu  
 impi u Nojeje. Nebala yahloma  
 impi. Kodwa lena eka Khulu  
 yafinyelela emzini wenhosi eku  
Shuleni yabulala kaKhulu. Ku  
 thena nomna isibambana kwa  
 furaniseka ukuthi izinkomo  
 ziningi isizithathile. Phela lena  
 thi ukubuya kwalabo ababe

hamba nomalunga basebakha  
 umzi wabo engwempisi uma  
 usubeke emahayane. Yase i  
 bekakhona impi ka Nojje. Impi  
 yadumelana ngaphesheya kwe ngwempisi  
 yaqwayana impi. usubuya u Nojje  
 ukuba abone ukuthi bayaphe  
 la abantu benkosi ukhulu naba  
 ntu bakhe ushulwe. "Ukhona  
 umuntu ogwaza umuntu eweni  
 lenkosi, uphakwe ukarina?" ku  
 thena kunjalo base beshisa ne  
 mizi. Kwathi nezinkomo ababe  
 zidlile waphindela nayo emuva  
 u Nojje. Inkosi yajabula ka  
 khulu ukulandela lempi ngo  
 bo kwakusalandela yend u  
 zulu ukuthi nyabuya inkosi  
 yayingalindela ukuba bayaba  
 Ine Phodwana.

Ukubusa kuka Binda. waye

843

82

K13/21

82

nolaha yengamanye amakho  
 si akwa Vilakazi. Kodwa ku  
 khona wayesihle esikhulu ngoba  
 ubeyilalela ijinduna umazimu  
 khuya abese uyayehela yali  
 kuthena ngamhla efuna ukub  
 kubala yena u khulu wam  
 ucengela u nojije nembala wa  
 mnyaka u Biida waphindela  
 khona emzini wakhe u khulu  
 kodwa akamange esaba iyona  
 induna nkulu ka Biida yase  
 ngwenyisi. Kwa ka u Balili esi  
 khundleni sakhe. Kufaninzi  
 u nojije emkhaya u Buda. Kwa  
 the ngelinye ilanga waze wanga  
 uba igamba wathi u Vilane ngo  
 ba uyavilapha ukuba kubala  
 we abantyi. Kwathi nomuzi wa  
 khe kwaba kwa Vilane nenza  
 lo yakhe yayiva ngokuthi eya

Kwa Vilane. Ubinda wayegonde  
 ukwakhha isiwe sama Vilalazi  
 sibesikhulu kodwa amazulu a  
 wamunihanga ithuba. Kuthiwa  
 Bindu wamhlasele umatiwane  
inkosi yama ngwane. wayegonde  
 ukhuzza abantú baningi ukh-  
 ze akwazi ukhulwa nozulu.

Ukumiswa kwenhosi kazi  
 ku mavilalazi. Kwadalwa uyena  
 ubinda ukumisa inhosi kazi ku  
 mavilalazi. Kuthena una esoko  
 na ukuthi mayena usemdala  
 wakiza ibandla ukhulitshena nge  
 ndaba yenhosana yakhe. Ukho  
 nzeloku esobona ukuthi ama  
 dodana akhe asifuna ukhuhang-  
 a. Wathi inhosi kazi yami yitho  
 na izozekwa. Ngifuna ibandla  
 ukhulod lingilbolele. Inhosi kazi  
 izovela kwa ngwane.

Kwase kukhethwa abantú u  
 kuyocela intombi kwa ngwane ku  
 madwazi. kintombi eyaqoshiwa ya  
 yzabwa uyena uPlamini iige  
 uyokugcinta kuyise. Inhosi yalo  
 itsholelwa isigwe. Kulaba abantu  
 yayingabonaye ilokholelwe ibanda  
 layo. Kwangunywa izinkomo  
 ezimhlophe zokuba zagewala isigodi  
 isihlamba. Kwaziwa iseya intombi  
 yamanqwane ukuthi ijona go  
 zala inhosi yama vilakazi. Kwathi  
 mdlana ikirayo wagewala u  
 ngwane nawo ama vilakazi. Kwa  
 thi izintombi zokuba nezinsizwa za  
 hloma izihlangu. Ukhethe puthi  
 luthwala ingele njengoba kusu  
 ke kuyiwa empini. Kuyakuthi  
 uma isisina isine abantú  
 bakubo. Kuyakuthi umasehesina  
 hese kusika induna yenhosi u

Nojije ayirike induku yobukhosi  
 nkwisila wesihlangu, nkwisila wona  
 uthandwa njengowesihlangu. Kuy  
 akuthi inganikwa beekwa abant  
 basenzini lapho igama khona ben  
 e ngaphambikwabo. Kuyakuthi i  
 nduku isiyikhumbisa kukuthi la  
 ba abantwana bakho siyakhulika  
 bona. Kukhona namabutho  
 ayivulele isikhala intombi ingene  
 ngakho isine nayokanye nayo i  
 loko lase muzini. Sijisiva enkha  
 nduvini wegiduna namabutho  
 kukhona nayo inkosi ngobolwayo  
 nayo iyasira inkosi.

Ubinda wenzela ukuba umbango  
 ungabikhona musukwana kufu  
 nwa inkosi engasekhonaye. Umntwa  
 na wokuqala usebekwa inkosi oya  
 ileyo intombi. Komntwana uyafihlwa  
 abuye esebulile esyobusa. Kuyesatshwa  
 ukuthi bangamubulala abanye. 5/1/83

~~A 13/3/21~~ <sup>K 13/3/21</sup> Vilakazi  
**843** K13/21

- 1 sayings, proverbs etc.
- 20 lullaby (words)
- 34 sayings &c.
- 62 burial of Vilakazi chiefs
- 68 dispute between <sup>Vilakazi's</sup> Binda & Ma-  
<sup>(over chieftainship)</sup>linga; flight of Malinga
- 72 <sup>Malinga's</sup> stay among Zulu with followers
- 75 campaign against Binda &  
death of Malinga
- 81 Binda: character & reign